



# Yo b'ɔb'ɔba.

## Ra paraji nu ints'ixiskuamagoji.

1. Pje mbeje nu ts'ixiskuama.
2. Pje mama nu ts'ixiskuama.
3. Pjek'o ra mamaji kja nu ts'ixiskuama k'o re xorɔ.
4. Yo ts'ixiskuama k'o re xorɔ.



## Ra paraji ra kjaji.

1. Yo ntee nu juns'ɔ inkjɛɛ yo sentr'o ñeje k'o xorɔji.
2. K'o xits'i jango gi ts'apɔ inb'ɛpji.
3. Nu xits'i jango ri ts'apɔ nu jango xorɔji.
4. Opjɔ pjek'o gi ts'age.

### 1. Pje mbeje nu ts'ixiskuama.

Nu ts'ixiskuama k'a ne chu'u ra b'ɔb'ɔji na joo ngeje k'a xits'i tenxe yo b'ɛpji k'o ra pjechi ri xorɔji, kjaa ts'ib'ɛpji ñeje k'o

na nojo ngek'o ri xorɔ, ga kjanu ri para tenxe k'o kjaa a xes'e a xoñijomɔ ñeje yo ntee k'o kara nunu, ma ri xorɔ nu ts'ixiskuama, yo tr'ante, yo ch'ii ñets'ke ra soo ri mamaji k'o yo paraji, pjeko kjaji ñeje ja gi mimiji na joo k'a inxoñijomɔ nu jango gi karageji.

### 2. Pje mbeje nu ts'ixiskuama.

Ma ri xorgeji nu ts'ixiskuama, tenxe yo ntee, ñets'ke ra soo ri para k'o ya pjechi ñeje ri pjos'ɔ k'o dyaja k'o ra xits'iba:

- Pjek'o kjaji yo b'ɔb'ɔ a xes'e kja nu xoñijomɔ.
- Ri para tenxe inzeroji ñeje jangorgi pjorɔ.
- Ri pjorɔ na joo inzero ngek'o dya ri sodye ñeje dya pjeko ri tsaa.
- Ri jñanrra ja ga porɔ yo ntee ma ra te'eji.
- Soo ri chanaji ko yo dyaja ntee ngek'o ri zonɔji na joo.

Tenxe k'o mama k'a nu ts'ixiskuama soo ri mbeñeji ngek'o ri totr'ɔji yo jñaa k'o ra onk'ɔji:

- Jangorga pjorɔgo inzero ngeko dya ra sodye.
- Pjek'o ne ra mama ma ra b'ɔb'ɔgo na joo.
- Pjek'o kjaa nziga d'aja k'o b'ɔb'ɔ a mboo kja inzero.
- Chejui ma ra mamago ra te'eji o ra porɔ.
- Ra soo xi ra te'ego.



- Pjeko ra kjaa ngek'o ra mimi na joo ko yo ntee ñeje a xes'e a xoñijomx.
- Kjo ra sodyego ma ra jñanrra yo chuu.

Ma gi nee ri para k'o mama nu ts'ixiskuama, mbeñe k'o onk'xji a xoñi. Ri jiod'x nziyo tr'onx ya ri opjx kja ints'ixiskuama k'a gi xtr'x pama pama.

- Nu ts'ixiskuama k'a ri xorx ra soo ri potr'p<sub>xji</sub> k'o yo ya paraji ngeko yo ntee ra ñaji nu jango karaji.
- Ri dyaxx k'o ra mama yo ntee k'o naño ñeje ri xipji k'a ra jichi k'o dyaja ntee.

### 3. pjek'o ra mamaji kja nu ts'ixiskuama.

Na joo ra paraji k'o mama nu ts'ixiskuama, bextrjo na punkjx k'o ra jits'iji tenxe k'o ri jod'xjme ñeje ko ra parajme.

Nu ts'ixiskuama k'o na chu'u ra mimiji na joo ra jits'iji yo:

- Ra paraji na joo k'o b'xb'x a xes'e kja nu xoñijomx ñeje k'o yo ntee ko karaji ra janrraji jango ga ts'aji.
- Ra dyaxtr'xji tenxe k'o ra tsaji nzi d'aja ntee ñeje ma ra jmurxji ngeko ra mimiji na joo yo bedyi.

Nu ts'ixiskuama yo tr'ante ba xonxji nziyo nrre ts'ib'xpi nziga d'aja ñeje xits'i pjeko ri tsaji. Jñanrra ko na chu'u pjeko

ra kjaji k'o b'xb'x nu jango pjxrx yo ts'ib'xpi. Ñu'u na joo ñeje ri dyaxx ngek'o ri jñanrra nu ma ri pjox'x k'o dyaja ntee.

Ra paraji na punkjx...

- Nujio ra xits'i na joo pa ri meya dadyi, ra mboxk'x jangorgi ts'apx ngek'o ri dyaxtr'x yo xiskuama.
- Me na joo k'a ri xorx, ngek'o ri meya dadyi k'a ra jits'i, ngek'o ri jichi yo dyaja.
- Yo me xorx na punkjx, ra jits'iji jango ra mimiji ra mboxk'xji ra potr'p<sub>xji</sub>, ngeko ra jok'xji jangorga karaji.
- Yo xorx na punkjx yo pes'i k'a ra nu'u nu jango ri karaji, k'a ri paragoji tenxe yo paa je ne ñyetr'nuk'o.
- Yo dyepjad'x k'o ne jiong<sub>xji</sub>, ñeje yo tenxe kja dadyo yo ba enje, ma ya mezhe mamaji dya mi trjis'i na joo yo mi sodye, ra paraji tenxe. Ja ra xtr'xji inzeroji, jango ga k'xs'xji injñ'xji ñeje pjeko nrre kjaa yo b'xb'x a mboo, k'o na mimiji.
- Tenxe k'o gi para dya ngetrjo k'o pjeñe, ñeje k'o dya ga joo, k'o ra mboxk'xji inzak'x. Nujio ra mboxk'xji ra jok'xji yo ch'uu k'a ri b'xnts'ej i nzi ga d'aja ñeje k'o inbedyi. K'a injñiñi k'a ri karajme ngek'o ra mimiji na joo.

### 4. Nu ts'ixiskuama k'o ri xorx.

Nudya ri pes'i k'a indyee tenxe yo ts'ixiskuama k'o ri xorx k'a na chu'u ra b'xb'xji na joo, pje kja dya ra nu'uji.

Inxiskuama nu tr'ante	Inxiskuama nu xopunte
<ul style="list-style-type: none"> <li>Xiskuama nu tr'ante ra b'ɔb'ɔji na joo.</li> </ul>	
<ul style="list-style-type: none"> <li>Nu ts'ikixiskuama nu pjenrre ra ɔtr'ɔji.</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>ts'ixiskuama nu xopunte k'a ne chu'u ra b'ɔb'ɔji na joo.</li> </ul>
<ul style="list-style-type: none"> <li>Ts'ixiskuama k'o ra pɛpji.</li> </ul>	
<ul style="list-style-type: none"> <li>Nu xiskuama nu xits'i pje ri ts'aa ma gi kjogɔ nrrɔmɔ.</li> </ul>	
<ul style="list-style-type: none"> <li>Nu xiskuama k'a ba enje jango ga kjaa tenxe inzeroji.</li> </ul>	
<ul style="list-style-type: none"> <li>Nu xiskuama k'a xits'iji jango ga pjorɔji inzeroji.</li> </ul>	

Ma b'extrjo na ts'ixiskuama ri dyotɔ nu xopunte.

- Juajɔ nu ts'ixiskuama k'a me na zoo, ɲeje k'a ra nee yo ntee, jɲanrra kjo na nojo, ts'ike ɲe ri xorɔ.
- Jɲanrra pjekjo nrre ba enje, k'o kuatr'ɔ jmícha, kjo ri yaxɔ ɲeje k'o dyaja.
- Ts'ap'trjo ga kjanu k'o dyaja ts'ixiskuama, juajɔ k'o gi nee, zopjɔ ngek'o ri para k'o ba enje.
- Ma ra nguarɔ jm'utɔ yo ts'ixiskuama, xók'ɔ yo intsaja yo tr'ante ɲeje nu xopunte.
- Nu ne xiskuama b'ɔb'ɔ ntee k'o dya jɲets'e a jmii, ngek'o ra jɲanrra na jo k'o zopjɔ.



Ma ri pjɔrɔ ri jɲu'u yo ts'ixiskuama, mb'eɲe na joo k'o xits'iji, ngek'o ri para na joo pjek'o ba enje, ri xipji yo ntee ra mbaraji na joo yo xiskuama ngek'o ra dyɔtr'ɔji k'o dyaja.

Dyopjɔ k'a inxiskuama ja ga kjaa yo ts'ixiskuama k'o gi mbeñe nza kja k'o jnus'ɔ a nrrɔb'ɔ:

<b>Inxiskuama nu tr'ante</b>	Ra xits'i texe k'o gi nee ri <u>para</u>
<b>Ts'ixiskuama k'o nānguamɔ</b>	Xits'i pje ba enje ngek'o ri jñanrra ja b'ɔb'ɔ yo ts'ib'ɛpji
<b>Ri dyɔtr'ɔ ts'ib'ɛpji</b>	B'ɔb'ɔ k'a ri dyopjɔ k'o gi mbeñe ñe k'o nee yo tr'ii ñeje yo tr'ante
<b>Ts'ixiskuama nu xopunte</b>	Ngek'o mama pjek'o ma b'ɛpji ra tsaa nu xopunte

## Inxiskuama nu tr'ante.

Nu inxiskuama nu tr'ante ra zopjɔji na joo, ngeje nu ba enje k'o ra xorɔji ñeje ra jits'iji pjek'o ra kjarjɔ yo dyaja xiskuama, ri xipji yo indyoji ra mborɔji na joo.

1. Xok'ɔ nu xiskuama, jñu'u nu jango ba enje k'o ra xits'iji yo xogɔ, ma ri kjuamɔ ri zopjɔ, opjɔ kja inxiskuama k'o mama nziga d'aja:

Xorɔ d'aja.	Nu jangorga <u>karagoji</u> .
Xorɔ yeje	Pa ra pjorɔgobi na joo pesk'a ra <u>patebi</u> .
Xorɔ jñii.	Ri te'egoji neje ri porɔji.
Xorɔ nziyo.	dango ga mimiji ko yo ntee ñeje nu jango ri b'ɔb'ɔji.

2. Juanɔ k'a d'aja yo xorɔ ngek'o ri para pje ba enje. Jñanrra k'a ra xits'i pje ri tsaa nzi d'aja yo.



## Pjek'o ra mamaji

Nuna ra mama k'o jñaa yo xorɔ. Ra xipjiji yo ntee ra nu'uji ma ra mbɔrɔ, ngek'o ra mbaraji jango ga ts'apɔji.	Zopjɔ nu jango mama pjek'o ra mamaji nu xorɔ yeje, ra pateji ngek'o ra pjorɔji na joo.
	Opjɔ kja inxiskuama: pjek'o nrreri jñuspɔ

## Ra mbørø

Nuna ra mbørø nu b'əpji. Ra xits'iji texe yo ts'ib'əpji k'o ra tsaa yo tr'ante ñe k'o dya <u>para</u> ñeje k'o ra xorø.	Jyod'ø k'a nu b'əpji yeje. Ñu'u na joo nu xorø k'o xits'i ra <u>pateji</u> ngek'o ra pjørøjme na joo ñeje nu ts'ib'əpji nujnu ra mbørø...nu b'əpji d'aja inzeroji ri <u>para</u> ji o dya ri <u>para</u> ji.
Yo b'əpji nu ra tsak'o ri nee ñe ri <u>para</u> pjekó ba <u>enje</u> kja nu xiskuama, ri chjamba nu k'o dya pjechi ñeje k'o ra m <u>bara</u> .	Opjø kja inxiskuama: Pje ma naño ts'ib'əpji ri tsaa ngek'o ri ma xipji k'o dyaja ntee

- Yo tr'ante ñeje yo ch'ii xipji k'o gi kjogøji pama pama. Na joo ri mbeñe ma ri tsaa nu ts'ib'əpji.

## Ra paraji na punkjø

Ra xits'iji pjek'o mama nu xiskuama, yo tr'angumø ñeje yo ntee nu jango gi xorøji ngek'o ri <u>para</u> na joo. Zojui k'o yo ntee k'o <u>kara</u> kja nu ngunxorø yo na joo k'o re tsaa nujio ba <u>enje</u> nujua ngek'o ri <u>para</u> na joo nujio ts'ixorø.	Jyod'ø k'a nu ts'ib'əpji yeje.  Ra <u>pateji</u> ngek'o ra pjørøjme na joo ñeje nu ts'ib'əpji nu ra mbørø
---	---

K'o b'øb'ø kja nu xiskuama 87 nu xiskuama nu tr'ante.

## Ra mbeñeji k'o

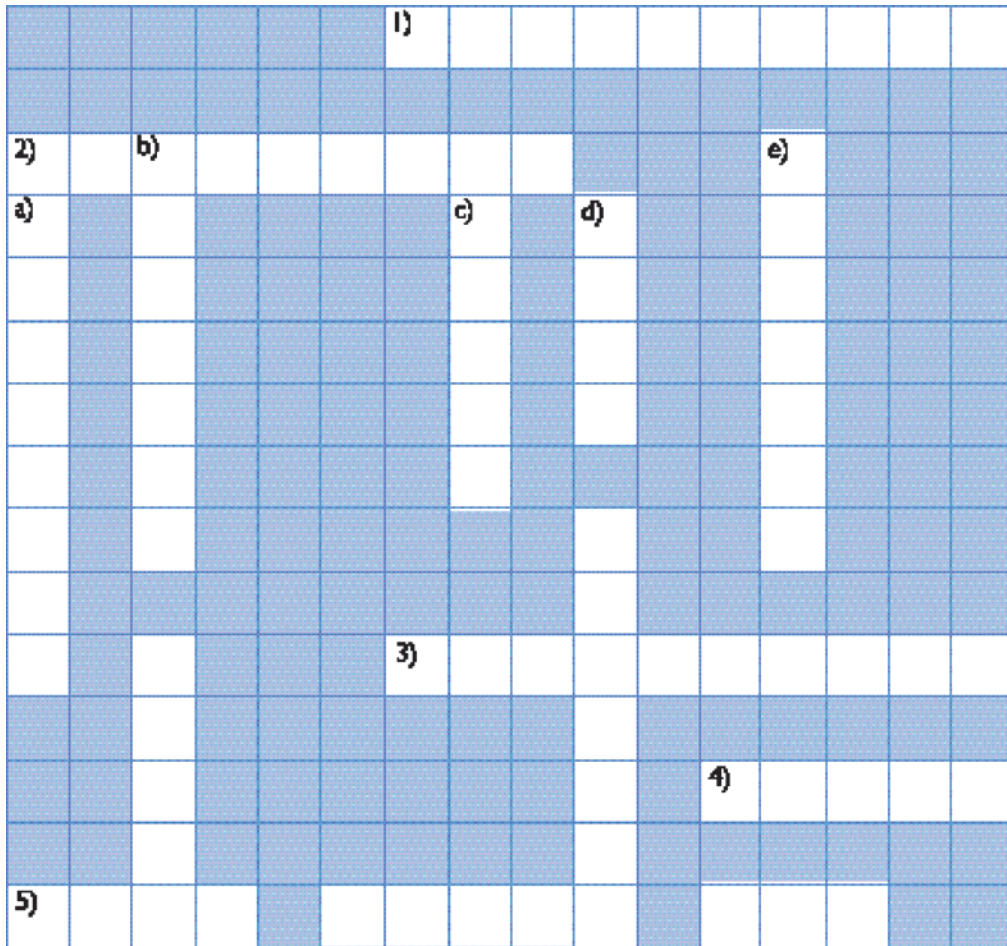
Pje k'o xits'i nu k'o gi xorø yo tr'ante ñeje yo ts'intee Nunu b'øb'ø yo ts'ipjeñe k'o ri <u>para</u> nziga ts'ib'əpji. Xipji yo tr'ante ñeje yo tr'ii ma ra xorøji nu k'o ya pjechiji ñeje k'o nee ra opjøji.	Tenxe yo gi <u>ætr'æ</u> ñeje k'o jyod'ø yo ntee k'o b'øb'ø kja nu ngunxorø, jyod'øji, dyætr'æ k'o ri mamaji, tenxe yo inb'əpji yo ntee soo ra potr'pøji ngek'o ra m <u>bara</u> ji na joo.
--	---

## Nu k'o ra para

Pjeko ro meyago ñeje pjeko ra dyets'kjoyo

Nu yo ts'ib'əpji k'o ri tsaba ñeje ri pjechi ri ñuu na joo ngek'o ri <u>para</u> jango nzi ya pjechi. Mamaji ko yo inkjuarma k'o gi xorøji nu k'o na joo ñeje k'o dya ga joo ri xorøji.	Ga kjanu ri xorø nu ts'ib'əpji. Ra mbeñeji k'o... K'o b'øb'ø kja nu xiskuama 108 yo tr'ante ñeje ri <u>churu</u> kja inxiskuama  Pje k'o mama na joo nu ts'ib'əpji nu Xorø nu ts'ib'əpji nu k'o ri pjechime yeje k'o ra pjørøjme ra <u>pateji</u> k'a na xiskuama 133 tr'ante. Jñusp'ø kja inxiskuama Pje gi mankje, kjo na joo k'o ra dyonk'øji k'o ya pjechi
---	--

Ra mb'eññji k'o ra xorɔji ngek'o ra tr'ɔji yo pomɔ



## O'b'u

1. Inchu'u nu xiskuama tr'ante, nu pɔnrre mama.
2. Jaga chu'u nu ts'id yaxɔ kja onch'i b'ɔb'ɔ nu gi kja'a ngek'o ri meya dadyi.
3. Kja yo d'aja ts'ixorɔ k'a ri mamaji yo.
4. Janga chuu nziga nzhiyo xogɔ nu jango dyogɔ k'a d'aja.
5. Nu xogɔ ra unɔji na punkjɔ yo xorɔ k'o ba enje kjanu xiskuama.

## Pama

- a) D'aja jnaa k'o dyogɔ k'o ba enje yo pɔpji, ri nuu k'o gi xorɔji.
- b) Inchuɔ nu xiskuama k'a na nuu.
- c) Jango nzii ga xogu inxiskuama nu tr'antee.
- d) Inchuɔ yo pɔpji k'o pjɔrɔ ra xorɔ.
- e) K'a xogɔ ra mbeñe k'a... ra tsaa.



Ma dyagi dyatr'x na joo nu pom'bi dyagi potr'x k'a ri ts'aa meya na joo jango ga kja nu xiskuama ngek'o ri para pje pes'iji.

Ri xits'igome...

Jiod'x yo dyaja xiskuama yo jna'a k'o kara a xes'e kjanu xonijomx, jango ga tee inbedyi neje yo ngumx jango pjoxk'iji.

Yo xiskuama k'o un'iji kja ngunxorx d'ajaji para mboxk'iji.



**Nu xiskuama**

Nu xiskuama pes'i na punkj'x yo jarax xor'iji, pjoxk'iji ra paraji na punkjx k'o mamaji.

Ra nuuji na joo nu xiskuama, ja ngek'o gi nee ri zopjxango ri chotr'x k'o pjek'o nrre gi mamaji.

inxiskuama yo ntee xits'iji jangorga k'aji nu ts'ixiskuama neje yo ri zopjiji.

K'o mama nu ts'ixiskuama soo ri zopjiji ma ne jiod'x ngek'o ri chutr'p'x k'o gi para yo dyaja xorx yo tr'antee neje yo tr'ii ngek'o ra zopjiji na joo.

Ri xits'iji

Ma re xorx k'o yo tr'antee yo ba enje kjanu xiskuama xipjiji ra jod'iji k'o paraji, ya ri dyatr'x d'aja ts'ixiskuama k'o xogx k'o gi chotr'iji; mbeñe yo na joo yo gi para, b'xb'x ma gi jod'x ya ri ts'omp'iji k'o gi chotr'iji.

Ngek'o onchi para yo xor'iji neje ri zopjx nu jango xog'iji, jnuu nu xiskuama ngek'o ri para yo mama, dyatr'x nu yaxx nu kuar'xba.

Yo xogx	Xorx	Yo ra zopjiji

Ri zopjx na joo yo xorx otr'x nu'u k'o ba enje k'o yo ntee yo b'xb'x nu jango xor'iji. Mbeñe na joo yo dya paraji, neje yo ra dyonk'iji

Xipji neje ri pjoxx yo ra jiod'x, ri dyarax na joo yo jnaa neje k'o dya gi para.



## Ts'ixorɔ

Yo ts'ixorɔ ngeje ts'ixiskuama k'o b'ɔb'ɔ  
yo nrre naño ga dyatrɔji ngek'o ra sotɔji  
yo b'ɔb'ɔ kja inxiskuama yo ntee. Kjanu  
xiskuama mama jango ra kaji.

Kjanu xiskuama yo ts'ixorɔ b'ɔb'ɔ a  
nrrɔbɔ kja inxiskuama yo ntee.



## Naño xiskuama

Ri pezi naño xiskuama yo ri xorɔ, nujio  
ngeje:

Nu jotizi, ñeje nu xiskuama yo kuatr'ɔ  
k'o ba enje inzero yo ntee, ñeje yo naño  
xiskuama k'o ɔtr'ɔ nu yo xorɔ tr'ante.



# Ætræji yo ra jizhiji

Pa ri pæpji, ri ñu'u na jo k'o ne jiod'x ngek'o ra xorx yo tr'antee ñeje yo tr'ii, nujo gi kjæji ma gi xoræji ngek'o ra paræji kjo ya ri paræji.

## 1. Yo tr'antee ñeje yo tr'ii ñeje inxoræji.

- Yo tr'antee ñeje yo tr'ii paræji ñeje yo ya nuji ma ya mezhe. Nujo ra xoræji yo k'is'i kjanu xiskuama ra nzhok'æji yo paræ yo ntee, ngek'o ra chætr'pæji k'o ra mbaræ ñeje yo ya gi parætr'o. Kjaji tr'onx yo xoræji, otr'æji ra opjæji k'o ya nuji ñeje ra dyonæji nu jango b'æb'æji ra mama yo dyanrra paræji ñeje yo parætr'oji. Ma ra mbosx yo kjaji ngek'o ra meya na joo.
- Yo ntee ra chotr'x k'o mama na joo k'o kjaji, ñeje yo neji. Ri meya na joo ma gi chætr'pæ k'o kjaji pama pama, yo ne jiod'x k'o ri jok'x yo dya ga joo. Ngek'o na joo ga zoo, ngek'o ra

mbosx na punkjæ. Ri ts'aa na joo, ri pjox'x na joo ngek'o ra chotr'x k'o dya paræ.

- B'æb'æ ntee yo na joo ga meya dadyi, nujo paræji k'o ya nuji nu jango xoræji, b'æb'æ k'o dyaja k'o dya ra meya. B'æb'æ k'o dyaja ra jiezi k'a ra xoræ.
- Yo ntee soo ra kjaji naño ma b'æb'æ k'o dya pjeta kjaji. Nujo ri pjechijme yo ntee ne ra nu k'o yo ya ro kjogæme ngek'o soo ra kjaji yo xits'iji soo dya ra chætr'ui k'o yo dyaja Ma re kja
- Na joo re kjaji yo gi xoræji ma ra b'æb'æji na joo yo ntee, ñeje k'o yo kara kja injñiñiji. Re kjaji tenxeji. Ma b'æb'æ yo ntee k'o ra xoræji tseje, ra kjaji yo gi ænx k'o yeje ntee o na punkjæ, nujo soo ra kjaji k'o nuts'k'e, k'o inb'edyi o yo ntee k'o b'æb'æ kja ingumæ o inbæpjiji.
- Na joo ma gi potr'pæ yo gi pjechi k'o yo tr'antee k'o paræ yo ya mezhe. Nujo ra pjox inxoræ ngek'o ra nuuji na jña k'o ri kjagojme.





- Yo ya ro kjɔsɔme a nrrɔb'ɔ xitsiji ra nujii, ra dyonɔjii, ra ñajii, ñe ra kjajii d'adyo dyonɔ. K'o nujio yo ntee soo ra kjaji na joo yo ya pjechiji na joo re meya ma gi jña.



Mbeñe na joo pa ra re xorɔ re meya naño yo re kja, k'o nujio dya ne ra mama ri para naño.



Yo ya xitsiji kjanu yo xiskuama, nuji yo ya opjɔji a nrrɔb'ɔ. Ma re xorɔ, xorɔ na joo ngek'o ri pjechi na joo, ñeje ri pjosɔ yo ntee pa ra meya na joo; re totɔ'ɔ naño jango gi kja pa re pɔpji.

## 2. Dyaja jña ngek'o re kjaa na joo.

Yo xiskuama kaji naño jña pa re xorɔji k'o yo ntee. Na joo ma re ñu'u ngek'o ri pɔpji k'o yo ntee.

Dyaja k'o re kjaa ba k'isi kjanu xiskuama tr'ante nujio ra mboxkɔ ñeje yo ntee pa re tsaa na joo. Yo ri unɔ nguenrra ngeje:



Yo opjɔ.

Nu yo me ba enje kjanu xiskuama tr'antee. Naño ga opjɔji kja yo xiskuama.

- Re churu k'o dyonkɔji.
- Re jña.
- Ri mama jango kja yo ntee ñeje nu jango gi b'ɔb'ɔji.
- Jmutɔ k'o ri dyonɔ.



Ri dyonɔ kja yo ngunxorɔ, kja yo xiskuama ñeje yo ntee k'o para.

Ma re kja yo pɔpji re xipji ñeje ri pjosɔ yo ntee nujio:

- Ri dyatrɔ yo jango gi dyonɔ pa ra xits'iji na joo k'o gi ne ri para (yo tr'onɔ, dyonɔ, yo zoji ñeje pa ri janrra).



- Ri para na joo yo jango gi b'ɔb'ɔji, nu jango b'ɔb'ɔ yo ngunxorɔ ñeje yo jango b'ɔb'ɔ yo arkate k'o ra mboxkɔ.
- Ri jiod'ɔ ñeje ri zopjɔ yo xiskuama ngek'o ri chotr'ɔ k'o gi nee ri para.



Yo kjaji nu jango dya xorɔji.

Nujio soo ra mboxk'ɔji:

- Ra paraji na joo yo b'ɔb'ɔ a xes'e nu xoñijomɔ ñeje yo dya kja na joo yo ntee, nu jango ga dyatr'ɔji, yo porɔ kja xoñijomɔ, ñeje yo na joo ga sod'ɔ nu xoñijomɔ.
- Ri ts'apɔ ra pɛpji yo kara kja nu jñiñi nu jango b'ɔb'ɔ nu ngunxorɔ, ra ts'aji na joo k'o paraji ngek'o ra mimiji na joo.

Nujio pɛpji na joo ra:

- Ri ñu'u na joo, dya pjek'o ra ts'axkɔ pa ri pɛpji na joo nujio ntee k'o b'ɔb'ɔ kja ngunxorɔ.
- Ri dyarɔ na joo k'o mama yo ntee jango ga kja yo pɛpji k'o atr'ɔ yo kara kjanu ngunxorɔ.
- Ri dyonɔ pjek'o nee ñeje k'o ne jiodɔji yo ntee k'o kara kjanu jñiñi, pa ra jichiji yo pɛpji yo kjaji.



Yo pɛpji ra ts'aa nziga yeje k'o b'ɔb'ɔ kja nu ngunxorɔ.



B'ɔb'ɔ pɛpji k'o dya soo ra ts'aji ma dya pa'aji kja nu ngunxorɔ.

Yo pɛpji soo ra porɔji, ra ch'ets'piji, ra mamaji k'o ri paraji, ra dyatr'ɔji na joo, ra jmtɔji na joo inntee ya atr'ɔji yo pɛpji nziga tenxezɔji, ñeje k'o dyaja.

Ngek'o ri ts'akjuan'a:

- Tenxe yo pɛpji, ra ts'aji k'o nziga nziyo ts'ich'a tee o nziga yejui. Ma dyara soo ra ts'aji, juanɔ yo pɛpji yo me na joo yo xorɔ k'o nujio b'ɔb'ɔ kja nu ngunxorɔ.
- Ri pjos'ɔ yo ntee k'o dya ra soo ra enje kja nu ngunxorɔ, ra pɛpji k'o a ngezeji, pa ra soo ri pjos'ɔji ri xipji ra pɛpji k'o inbedyiji o k'o b'echi karaji, ya ro nu'uji k'o jo meyajji.

## Jñɔsɔ na joo yo ri tsa'a

Yo gi kja ne ra nuu k'o pjech'i magi jichi ñeje ma gi pjosɔ yo tr'ante ma neji ra pjeta xorɔji, ma na joo nu bɛpji, nu jñiñi ñeje nu ngunxorɔ, ma neji yo nte'e ra ts'aji ma pjek'o bezhi.

So'o dya ri jichi tenxe yo mama nu xiskuama b'epji.

Ma ra nee re ts'apx ra xorxi ñeje ra xumx kjanu jango b'xb'x

- Yo xits'iji yeje naño rgi ts'aa.
- Ri potr'px yo dya gi para re dyatr'x, kjanu ri tsaa jango ba enje nu xiskuama b'epji jnatrjo dya ri b'ezhi k'o mama yo gi nee.
- Ri potr'px yo dya gi pjechi ri ts'aa, ñeje ri ts'aa yo chejui.



Nujio ñaño gi atr'x ri sotx k'o gi para ma ya mezhe. Nujio mama:

- Re sotx yo gi kjaa k'o yo ya gi b'xb'x, k'o ri neji ra paraji ngek'o ra mbedye na joo.

Yo ya kjogx ne ra mama k'o gi nee re ts'aa, ngek'o ri pjechi na punkjx. Nujio ri pjxtx ra xurx k'o nujio gi pjechi ngek'o yo nte'e ra mbaraji kjo ngeje inxopxnte.

### 3. Ra mamaji yo re ts'aa kjanu ngunxorx.

Nujio ri kjogx pama pama ma gi b'xb'x na joo, ma gi para k'o gi kjaa, ra atr'x na punkjx b'epji ngek'o ra pjechiji yo ri kjaji. Ra manji:



- na ngumx nu jango atr'x na punkjx s'xb'x, yeje k'o xorx atr'x bi nu s'xb'x ngek'o ra mebi nu jango jizhi k'o pjechi yo nte'e; kjaji na punkjx ñeje ga nuji jango ga ngeme. Ngeje ga kjanu ja ga unxi nguenrra ma keme na joo ñabi jango ga atr'x bi ngek'o ra mbedye na joo nu b'epji.
- Yo b'xb'x kja ngunxorx zoojui k'o o nuji yo dyatr'x. Mamaji k'o mazi neji nu jango o xorxi, unxi k'o jo duxxi, paraji k'o mamaji, yo ma zezhi k'o chotr'xi, jod'xi k'o naño k'o ra meyaji.

Jango ge parage, ma d'aja ntee xits'i k'o pjechi yo dyaja. Ra zopjx k'o gi dyatr'x, jango gi ts'aa ñeje jango jo mbedye k'o gi dyatr'x. Nra ri mamaji ñeje k'o xits'iji. B'xb'x ma dya ri paraji k'o xitsiji, kjokjo ngeje, kjo ngejeji k'o atr'x, pjek'o ne ra mamaji.

Pa ra mamaji tenxe yo kis'i kja nu xiskuama, ne jiodx k'o gi mamage ñeje yo xorx ra mamaji k'o ra sigidoji:

## Pjenga gi dyedyi

Ngek'o ra paraji jango ga kja k'o ya gi pjechiji nujio kara kja nu ngunxorx, mengi jichige na joo, nuk'o b'ezhi, yo dyaja paraji yo kara na punkjx, ra mamaji d'adyo xorx ngek'o xe ra pjechiji na joo.

## Pjek'o gi dyedyi

Nujio xtr'x k'o karaji kja nu jango xorxji, ts'ike ga tee inb'xpi, ñeje ma ga meyaji na joo k'o ba enje nu jango xogx.

## Kjok'o dyedyi

Edyi tenxe yo kara nu jango xorxji, d'aja nu paa, soo ra pjoxante yo naño, tenxe k'o xorx jo xipji yo pjechi na joo o yo ntee k'o dya b'xb'x nu jango xorxji, nujio ra mama na joo k'o ri dyatr'xji.

## Jingo ra dyedyi

Ra dyedyi pama pama, nrreze ma ra mb'xrx ra xorxji nu xiskuama ñeje ma ra nguarx.

Nujnu ra dyedyi pjechiji k'a d'aja nrrajme kja ri dyarx na joo, ngejio:

- Ma ra mb'xrx, yo b'xb'x nu jango xorxji mamaji jango ga kja k'o neji, ñeje k'o ya nu'uji, ñeje k'o paraji ngek'o ra dyarx tenxeji.
- Yo dyaja jnaa, ra dyedyi jango ga kjaa k'o mb'xrx yo pjenrre kjaji nu xorx.
- Ma ya ne ngarx nu xiskuama. Ma ya ne ngarx nujio nziyo xorx kja nu xiskuama. Nu k'o b'xb'x kja nu ngunxorx ra ts'aji yo ts'ib'xpi nu jango ra nu'uji nu k'o jo meyaji.

## Jango ga dyedyiji.

Kja nu xiskuama b'xb'x k'o nrre naño ga dyedyiji :

- Ma ga dyatr'xji yo ts'iki ts'ixorx, janrraji jango ga meya yo ntee ma kja'aji ints'ib'xpiji.





Kja yo nrre naño xiskuama mamaji ra ts'aji yo nrre naño ts'ib'epji, yo nrrixu o yo b'ezo ra un'xji yo ts'aji, ra jichiji yo dyaja k'o paraji.

#### 4. Opjx k'o ya gi ts'ogx.

Na joo ri opjx k'o ya gi ts'ogx. Nuts'k'e ya ri pjxrx ri ts'ogx k'a d'aja k'a me na jorga mama k'a ri xipji yo kara kja nu ngunxorx ñeje pa ra nuts'k'e. Nu xogx ra dyxs'xji a ngeze tenxe ko nee ra opjxji, ra nu'uji o ra mbeñeji yo b'epji ko tsaa a ngezeji ñets'ke.

Nu ts'ib'epji soo ri ts'aa na punkjx k'o gi nege. K'a d'aja nujio ngejio:

- Ri pes'i tenxe yo na joo ko ra mbos'x yo ntee k'o gi jichi.
- Ri opjx ko dya gi para ñeje yo tr'antee ngek'o ri ñu'uji ñeje ri ts'aji na joo ma ya gi ñu'uji yo xiskuama o yo ntee.
- Ri opjx ko porx ma gi ts'aji yo ts'ib'epji k'o mama kja yo xiskuama, mama pjenga gi potr'px ñeje ko xits'iji.
- Mama ko dyaja yo na joo ga mama nu ts'ib'epji k'a gi ts'aa o ma ga ngarx k'a d'aja ts'ixorx o nziga d'aja xorx. Ri dyxs'x ko na s'ezhi k'o gi chotr'x ñeje jangorgi jok'x.

K'a d'aja nujio ngejio:

- Nujio na joo k'o mamaji pa nu ngunxorx.
- Nujio dya ri paraji.
- Yo paa ko na joo.

- Nujio gi potr'px ma gi ts'aa yo ts'ib'epji.
- Nujio gi mama ma ngarx nu ts'ib'epji.
- Nujio dyaja k'o ra mbeñeji ma xe ra pæpjitr'oji.

Ma xe ri ts'aa ko xe naño k'o nrre naño gi opjx ko ne jionk'x jiets'pi k'a d'aja jiad'x ya ri jñuspæ inch'uu.

Tenxe nujio jo mamaji me na joo pa ra nuts'ke ñeje yo jo dyætr'x nujio xiskuama. Ri otr'kxjme ri opjx nu k'o gi ts'ogx kja ints'ixiskuama ya ri unx inxopunte, ngeko a ngeze ra ma zogx kja nu tr'angumx nu jichi tr'ante (INEA). Nujio ra jiets'kiji nujio ra ætr'xji ngeko ra soo ra potr'px yo b'epji ñeje k'o ba enje k'o mamaji, ra chutr'pxji k'o dadyo jña ko ra mamaji, ra mamaji ko xe dyaja ts'ixorx, ngeko ra soo ra jok'xji yo dadyo jña kja yo xiskuama nu ko ri xorxji.

Tenxe yo paa ri kjogxji nrre naño chuü Ñeje yo dyaja yo ri mbeñeji, nujio dya Ri kætr'b'xji ñii: dya ri paraji inzero Ñeje nu jangorga pjorxji, ra kjaji ñeje Ra ún'xji yo ngijeme ñeje yo nrrumx Yo ra kjogxji, yo porx yo ntee, yo na Joo jangorgi mimi ko yo dyaja ntee.

Tenxe nujio, xam'a ra soo ra xits'iji ñeje ra mimiji na joo ko nu xoñijomx. Soo ra jokætr'oji jangorga mimiji.

Pa re ts' aa yo dyaja ri jod'x jangorgi pjætx yo pjenre ri ts'aa ngek'o ra mboxk'xji ra potr'pxji na joo jango ga kjogx yo ntee, yo b'edyi ñeje nu Jango ri karaji.

## Créditos a la presente edición

Coordinación académica  
Sergio Martínez España  
Sara Elena Mendoza Ortega  
Juan Antonio Durán Mendieta

Autoría  
María de Lourdes Aravedo Reséndiz  
María Teresa Córdoba Ireta  
Alejandro F. Galicia López

Adaptación de contenidos  
José Dolores Juárez Guadalupe  
Grisell Aniceto Ventura

Revisión técnica  
Juan Antonio Durán Mendieta  
María Dolores Rivera Torres

Revisores lingüísticos  
Porfirio Esquivel Hernández  
Antonio López Marín

Colaboración  
Liv Kony Vergara Romani  
Melior Chávez Ruiz  
Víctor Fabián Ruiz Rosales

Coordinación gráfica  
y cuidado de la edición  
Greta Sánchez Muñoz  
Adriana Barraza Hernández

Revisión  
Marcela Zubieta

Diseño  
María Luisa Martínez Passarge

Diagramación  
Jorge Nava Rodríguez

Ilustraciones  
Eric Arellano  
Irla Granillo  
Guadalupe Calvo  
Ramón Villegas

Ilustración de portada  
Irla Granillo

Reconocimiento primigenio: El contenido de este módulo tiene como antecedente los materiales producidos en la primera y segunda ediciones, cuyos créditos son:

Primera edición. Coordinación académica: Ana Deltoro Martínez. Autoría: María de Lourdes Aravedo, Reséndiz, María Teresa Córdoba Ireta, Alejandro F. Galicia López. Colaboración: Jorge A. Caballero Manzo, Jorge Díaz Stringel, Ana Deltoro Martínez, Juan Manuel Gutiérrez Vázquez, César León Ledesma Ayala, José N. López Marrón, Concepción Santamaría Estévez. Asesor académico: Juan Manuel Gutiérrez Vázquez. Lectora interna: Mirna Vara Aguirre. Revisores externos: Carlos Arreola Woog, Rafael Camacho Solís, Pablo Latapí Sarre, Silvia Schmelkes del Valle, Bertha Sola Valdés.

Segunda edición. Revisión de contenidos: María de Lourdes Aravedo Reséndiz, Alicia Mayeen Hernández, Alicia Bello Quintos, Patricia Enríquez Vázquez.

Agradecemos a las autoridades y personal del Instituto Nacional para la Educación de los Adultos, Delegación Estado de México y a los y las integrantes de los círculos de estudio de la zona mazahua por su participación.

*Vivamos Mejor*. Mazahua. MIB. Guía del asesor. D.R. © Instituto Nacional para la Educación de los Adultos, INEA. Francisco Márquez 160, Col. Condesa, México, D.F., C.P. 06140. Primera edición 2005.

Esta obra es propiedad de sus autores y autoras, y los derechos de publicación han sido legalmente transferidos al INEA. Prohibida su reproducción parcial o total por cualquier medio, sin autorización escrita de su legítimo titular de derechos.

ISBN Obra completa, *Modelo Educación para la Vida y el Trabajo*: 970-23-0274-9

ISBN *MEVyT Indígena Bilingüe*: 970-23-0191-2

ISBN *Vivamos mejor*. Mazahua. MIB. Guía del asesor. *Ra mimiji na joo*. Yo Jñiñi Jñatra'jo. MIB. Inxiskuama nu xopunte: 970-23-0620-5

Impreso en México.



DYA KJÔTR'ÜJI YO PJOTR'ÜJI